

Kalembka, Sławomir

Wysokość nakładów prasy lyońskiej w 1841 roku (materiały)

Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego 11/2, 237-251

1972

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

M A T E R I A Ł Y I W S P O M N I E N I A

Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XI 2

SŁAWOMIR KALEMBKA

WYSOKOŚĆ NAKŁADÓW PRASY LYOŃSKIEJ W 1841 ROKU

MATERIAŁY

Na początku 1831 r. paryski „Le Temps” takie dawał pouczenia prowincjonalnej prasie francuskiej: „wolelibyśmy widzieć w dziennikach prowincjonalnych więcej przezorności, mniej zaufania do poglądów, które poczta dostarcza każdego ranka [z Paryża], zależność mniej ślepa i mniej niewolnicza; kraj i władza zyskałyby na tym”¹. Ta krytyczna ocena, może i słuszna wobec części ówczesnych francuskich czasopism prowincjonalnych, nie da się zastosować do prasy lyońskiej doby Monarchii Lipcowej, prasy drugiego miasta Francji, prasy zasługującej na większe niż dotąd zainteresowanie historyków czasopiśmiennictwa.

Dane dotyczące wysokości nakładów prasy lyońskiej w 1841 r. mają walor również jako materiał porównawczy dla badań nad historią prasy polskiej, a przede wszystkim warszawskiej w pierwszej połowie XIX w., i dlatego zasługują na publikację. Do porównań tych bardziej nadaje się właśnie czasopiśmiennictwo lyońskie niż paryskie, gdyż Warszawa, choć była stolicą Królestwa Polskiego, liczbą mieszkańców, intensywnością życia kulturalnego i politycznego bliższa była raczej prowincjonalnemu Lyonowi niż Paryżowi. Zresztą ówczesna Warszawa była stolicą czteromilionowego Królestwa, natomiast Paryż był stolicą trzydziestomilionowej Francji, a w niejednym przeciw (także w obsłudze swymi dziennikami) pierwszym miastem Europy i świata. Stąd też nakłady prasy paryskiej kilkadziesiątkrotnie przewyższały nakłady prasy warszawskiej, chociaż w czytelnictwie prasy przewaga Paryża w przeliczeniu na tysiąc mieszkańców była co najwyżej dwukrotna.

Do porównania wybrano prasę warszawską okresu 1815—1831, a nie z czasów paskiewiczowskich, nie tylko ze względu na niedostateczną zna-

¹ Opinię powtórzono za „Archives Historiques et Statistiques du Département du Rhône”, t. 13, Lyon 1830—1831, s. 260.

jomość jej dziejów w tym okresie, ale przede wszystkim dlatego, iż mimo wszelkich ograniczeń warunki jej egzystencji w dobie autonomicznej były bliższe sytuacji czasopiśmiennictwa francuskiego za Monarchii Lipcowej.

Brak również w dotychczasowych badaniach nad historią prasy Wielkiej Emigracji elementów porównawczych. Oczywiście, najcelowsze byłoby porównanie jej z prasą innych ówczesnych emigracji politycznych, ale także i porównanie czasopiśmiennictwa społeczno-politycznego (bo takie przeważało) wychodźstwa polistopadowego z francuskimi prowincjonalnymi organami tego rodzaju może dać interesujące wyniki.

Lyon sięga swą bogatą historią czasów starożytnych, kiedy to szybko wyrósł na pierwsze miasto rzymskiej Galii. Podupadły w czasach najazdów barbarzyńskich i walk wewnętrznych u schyłku czasów antycznych, ponownie zyskał na znaczeniu w średniowieczu jako ruchliwy ośrodek handlowy. W mieście położonym u ujścia Saony wolno toczącej wody do błękitnego Rodanu przecinały się i przecinają idące ze wszystkich stron świata ważne drogi lądowe i wodne. W czasach nowożytnych Lugdunum, nie tracąc swej pozycji w handlu, zdobyło też znaczenie jako wielki ośrodek tkactwa jedwabniczego.

Od czasu wielkiej rewolucji francuskiej Lyon jest stolicą departamentu Rodanu. W 1829 r. oddano do użytku drogę żelazną łączącą Lyon z St Etienne i jego kopalniami węgla kamiennego. Była to jedna z pierwszych linii kolejowych Francji. W dobie Monarchii Lipcowej, podobnie jak i obecnie, Lyon był drugim co do wielkości skupiskiem miejskim Francji. Ludność miasta między 1815 a 1830 r. wzrosła z około 120 do 170 tysięcy mieszkańców, z których co najmniej 30 tysięcy żyło z pracy w tkactwie jedwabniczym. Jeśli uwzględnić jeszcze osady podmiejskie, organicznie związane z Lyonem, włączone zresztą w jego granice w 1852 r. (Croix Rousse — główny ośrodek tkactwa, La Guillotière, Vaise), to ludność całej aglomeracji już na początku lat trzydziestych XIX w. przekroczyła znacząco 210 tysięcy².

Paryż przewodził Francji w polityce, kulturze, życiu salonowym, Lyon natomiast był w czasach rządów Ludwika Filipa pierwszym ośrodkiem gospodarczym kraju. Miasto nad Rodanem i Saoną żyło z pracy tysięcy *canuts*, tkaczy jedwabiu pracujących w chałupniczych warszta-

² *Histoire de Lyon...* [wydana pod kierownictwem A. Kleinclausza], t. 3; *De 1814 à 1940*, par F. Dutacq et A. Latreille, Lyon 1952, s. 57; F. Dutacq, *L'Extension du cadre administratif et territorial de la cité lyonnaise de 1789 à 1852*, Lyon 1923; C. Aboucaya, *Les structures sociales et économiques de l'agglomération lyonnaise à la veille de la Révolution de 1848. Esquisse d'une application de la méthode quantitative à l'analyse historique*, „Annales de l'Université de Lyon”, seria III, z. 24, Paris 1963, s. 15.

tach. W owym czasie luksusowe jedwabie w większości sprzedawano do Ameryki. Eksport ten był szczególnie wrażliwy na wszelkie wstrząsy wywołane na świecie kryzysami gospodarczymi i konfliktami politycznymi, co przy „monokulturowej” podówczas strukturze produkcyjnej miasta czyniło jego życie społeczne podatnym na częste i ostre konflikty. Głośnym echem odbiły się w Europie powstania tkaczy lyońskich z 20 listopada 1831 r. i 9—12 kwietnia 1834 r. Po zdławieniu ich przemocą podatny grunt wśród wyrobników Lyonu znalazły ruchy i hasła socjalizmu utopijnego³.

Wśród warstw średnich miasta szerzyły się wówczas poglądy liberalne i niechęć do rządów autorytatywnych. Znalazło to wyraz m.in. w czasie powstania listopadowego, kiedy to organizowano w Lyonie zbiórki pieniędzy i darów mających wesprzeć nadwiślańską insurekcję. W końcu czerwca 1831 r. powstało w Lyonie Société du Bazar Polonais (Towarzystwo Bazaru Polskiego). Był to rodzaj komitetu, który nadał zorganizowaną i aprobowaną przez władze formę akcji pomocy walczącej Polsce. Po upadku powstania listopadowego Towarzystwo Bazaru skierowało swe wysiłki i znaczne fundusze na rzecz pomocy politycznym emigrantom polskim. Działo ono do 1836 r., zyskując uznanie wśród wychodźstwa⁴.

Pierwszym czasopismem wydawanym w Lyonie był wychodzący od 1677 r. (*in 12°*) „Le Nouveau Mercure Galant”. Faktycznie pismo to było lokalną mutacją wydawanego w Paryżu i kilkakrotnie zmieniającego drugi człon nagłówka tytułowego „Mercure de France”. Podobnie rzecz się miała z następnym czasopismem lyońskim — tygodnikiem „Gazette” (*in 4°*). „Gazeta (lub „Gazette de Lyon”) była przedrukiem paryskiej „Gazette de France” z rzadko dodawanymi wiadomościami lokalnymi. Wychodziła od 1 stycznia 1738 r. do 31 grudnia 1749 r. Od 3 stycznia 1748 r. po rok 1821, kiedy to zmienił tytuł, ukazywał się cotygodniowy periodyk ogłoszeniowy „Affiches de Lyon, Annonces et Avis Divers” (*in 4°*). Było w drugiej połowie XVIII w. jeszcze kilka prób wydawania czasopism w grodzie nad Rodanem i Saoną, ale wszystkie one skończyły się szybkimi niepowodzeniami.

³ Pariset, *Histoire de la fabrique lyonnaise. La Chambre de Commerce de Lyon*, t. 1—2, Lyon 1886, 1889; O. Festy, *Le mouvement ouvrier au début de la Monarchie de Juillet*, „Bibliothèque d'Histoire Moderne et Contemporaine”, t. 2, z. 3, Paris 1908; J. Alzard, *Le mouvement politique et social à Lyon entre les deux insurrections de novembre 1831 et d'avril 1834*, „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine”, t. 16, Paris 1911; F. Rude, *Le mouvement ouvrier à Lyon de 1827 à 1832*, Paris 1944; C. Aboucaya, *op. cit.*, s. 9—10.

⁴ M. Brisac, *Lyon et l'insurrection polonaise de 1830—1831*, „Revue d'Histoire de Lyon”, t. 8, Lyon 1909, s. 161—204; S. Kalembka, *Lyońskie Société du Bazar Polonais*, „Zeszyty Naukowe UMK”, Historia VI, Toruń 1970, s. 133—155.

Pierwszym naprawdę politycznym i prawdziwie lyońskim dziennikiem był „*Courrier de Lyon, ou résumé général des révolutions de la France*” (in 8°, numery ośmiostronicowe). Wychodził on od 1 września 1789 do 9 lutego 1791 r. Założycielem i redaktorem tego dziennika do końca września 1790 r. był adwokat M. Champagneux, człowiek zbliżony do ówczesnej lewicy rewolucyjnej. W sumie, w okresie rewolucji francuskiej rozpoczęły i na ogół szybko skończyły swój żywot 24 czasopisma i dzienniki o różnych odcieniach politycznych. W początkach konsulaatu ukazywało się jeszcze 9 czasopism, ale do lat pierwszego cesarstwa przetrwały tylko 4.

W czasach Restauracji rozpoczęły wychodzić w Lyonie łącznie 24 dzienniki i różne czasopisma ogłoszeniowe, literackie i naukowe. Większość z nich okazała się efemerydami. Zbyt małe zainteresowanie publiczności lyońskiej z konieczności drogimi czasopismami literacko-naukowymi skazał na niepowodzenie liczne inicjatywy wydawnicze tego typu i w czasach późniejszych. Jeśli idzie o dzienniki, to rewolucję lipcową 1830 r. przetrwały tylko prorepublikański „*Journal de Lyon et du Midi*”, czyli „*Précurseur* (1821—1834, *in folio*), i „*Journal du Commerce*” (1823—1844, *in folio*)⁵.

W okresie Monarchii Lipcowej, po pierwszych latach ożywienia politycznego i znacznej swobody, przyszły ciężkie czasy dla dziennikarstwa. Od redakcji dzienników politycznych żądano wysokich kaucji pieniężnych, a wszystkie oddawane do rozpowszechnienia numery musiały nosić stempel prasowy. Powodowało to dodatkowe obciążenia finansowe. Mimo tych utrudnień polityczna prasa francuska, zwłaszcza paryska, przeżywała wówczas swoje świetne lata. Prasa opozycyjna odegrała już wcześniej wybitną rolę w obaleniu Karola X w 1830 r., ona też poważnie przyczyniła się do upadku Ludwika Filipa w roku 1848.

Dzieje czasopiśmiennictwa z okresu Monarchii Lipcowej zostały uwzględnione w pracach poświęconych całości historii prasy francuskiej⁶, wydano również rozprawy zajmujące się specjalnie czasopiśmiennictwem

⁵ A. Vingtrinier, *Histoire des journaux de Lyon depuis leur origine jusqu'à nos jours*. Première partie de 1677 à 1814, Lyon 1852, s. 7—9, 16—21; S. Charléty, *Bibliographie critique de l'histoire de Lyon*, t. 1, Lyon 1903, s. 335 i n., t. 2, s. 3—16, 75—76, 79—82.

⁶ É. Hatin, *Histoire politique et littéraire de la presse en France*, t. 8, Paris 1861; H. Avenel, *Histoire de la presse française. Depuis 1789 jusqu'à nos jours*, Paris 1900; R. Manevy, *La presse française de Renaudot à Rochefort*, Paris 1958; I. Collins, *The Government and the Newspaper Press in France 1814—1881*, [London] 1959; R. de Livois, *Histoire de la presse française*, t. 1: *Des origines à 1881*, Lausanne 1965; *Histoire générale de la presse française*. Publiée sous la direction de C. Bellanger, J. Godechot, P. Guiral et F. Terroun, t. 2: 1815—1871, Paris 1969.

lat 1830—1848⁷. Ale z małymi wyjątkami tak jedne, jak i drugie ograniczają się do prasy paryskiej. Nawet Eugène Hatin w swej obszernej bibliografii pominął dziewiętnastowieczną francuską prasę prowincjonalną⁸.

Prasa lyońska, również z lat 1830—1848, szczęśliwie została uwzględniona w bibliografii Lyonu Sébastien Charléty⁹. Nieco wiadomości do jej dziejów znaleźć można w broszurach polemicznych ukazujących się przy okazji procesów wytaczanych przez władze opozycyjnym dziennikom¹⁰. Opublikowano także kilka rozpraw poświęconych niektórym czasopismom lyońskim¹¹. Niemniej jednak znajomość dziejów dziewiętnastowiecznej prasy lyońskiej, jak w ogóle francuskiego czasopiśmiennictwa pozaparyskiego, jest niedostateczna.

Jednym z ważnych problemów w badaniach historyczno-prasowych jest kwestia wysokości nakładów czasopism. Ilość wydrukowanych i rozprzedanych dzienników i innych periodyków jest sprawdzianem ich poczytności, a więc i zakresu wpływu wywieranego na społeczeństwo. Nakładami prasy francuskiej epoki Monarchii Lipcowej w osobnej rozprawie zajął się Jean-Pierre Aguet, pewne dane z tej dziedziny przytoczył

⁷ H. Castille, *Les journaux et les journalistes sous le règne de Louis-Philippe*, Paris 1858; J. Brisson, F. Ribeyre, *Les grands journaux de France*, Paris 1862; G. Perreux, *La propagande républicaine au début de la Monarchie de Juillet, étude sur les associations et la presse „patriotiques” des journées de juin 1832 aux lois de septembre 1835*, Paris 1930; I. Collins, *The Government and the Press in France During the Reign of Louis-Philippe*, „English Historical Review”, t. 69, 1954, nr 271, s. 262—282; Ch. Ledré, *La presse à l’assaut de la monarchie 1815—1848*, Paris 1960.

⁸ É. Hatin, *Bibliographie historique et critique de la presse périodique française. Précédé d’un essai historique et statistique sur la naissance et les progrès de la presse périodique dans les deux mondes*, Paris 1866 (reed. 1965).

⁹ S. Charléty, *Bibliographie critique*, t. 2, Lyon 1903.

¹⁰ Przykładowo: *Procès du „Précurseur”*, Lyon 1832; *Procès de „La Glaneuse”, contenant les douze articles incriminés, le compte rendu des audiences du 11 et du 17 mai, avec tous les incidents, la défense de M. Adolphe Granier et les plaidoiries recueillies en entier de MM. Dupont, Michel-Ange Périer et Charassin*, Lyon 1833; *Moyens de défense qui devaient être présentés à la Cour d’assises du Rhône, le 12 mars 1834, par le citoyen J. Fertou, l’un des gérants de „La Glaneuse”*, Lyon 1834.

¹¹ H. Buffenoire, *Le „Précurseur” et la Révolution de Juillet*, „Revue d’Histoire de Lyon”, 1907, s. 351—362; F. Gadrat, *Les journaux légitimistes de Lyon et leur personnel sous la Monarchie de Juillet*, „Revue d’Histoire de Lyon”, 1913, s. 302—320; J. Vermorel, *La presse périodique à Lyon du XVIIe siècle à nos jours*, „Vie Lyonnaise”, nr z 15 grudnia 1934, s. 23—26. Także F. Dutacq poświęcił dużo miejsca w tomie 3 *Histoire de Lyon* przedstawieniu poglądów prasy lyońskiej w dobie rządów Ludwika Filipa.

także w swej książce Charles Ledré¹². Niestety i ich ustalenia ograniczają się do dzienników paryskich. Toteż, jak się wydaje, przedstawione dalej materiały archiwalne, dotyczące liczby abonentów prasy lyońskiej w 1841 r., mogą być przydatne zarówno dla znawców dziejów tego miasta, jak i historyków prasy francuskiej i w ogóle europejskiej XIX w.

Paryskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych już za Restauracji prowadziło kontynuowane po 1830 r. badania wysokości nakładów dzienników we Francji. Na ogół za podstawę obliczeń służyła liczba egzemplarzy danego czasopisma zgłoszonych do obowiązującej podówczas opłaty stemplowej, a więc nie zawsze pokrywała się ona z liczbą egzemplarzy wysłanych spod prasy drukarskiej.

W lipcu 1841 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych podjęło kolejną akcję rejestracji wysokości nakładów wydawanych wówczas czasopism. W Archives Départementales du Rhône w Lyonie, w dziale M⁴, 259 — „Police. Affaires diverses. 1835-45” (brak paginacji kart), zachowały się cztery dokumenty urzędowe dotyczące tej akcji.

Pierwsze z nich to litografowane pismo z gabinetu ministra T. Duchâtela skierowane do prefektów, a podpisane przezeń 3 lipca 1841 r., z dopiskiem „urgent”, w którym czytamy: „życzę, aby zdano mi sprawę z położenia prasy periodycznej w departamentach”. Zawiera ono sześć pytań, na które odpowiedzieć mieli prefekci. Pytania te brzmiały następująco: „1°. Ile wydaje się dzienników w waszym departamencie?; 2°. Gdzie każdy z nich jest wydawany?; 3°. Ile razy w tygodniu ukazują się?; 4°. Jaka jest cena prenumeraty?; 5°. Jaka jest liczba ich abonentów?; 6°. Który jest w każdym z okręgów wyznaczony przez Cour Royale do zamieszczania ogłoszeń sądowych?”

Drugim z owych czterech pism jest odpowiedź (dokument I, s. 89) Directions des Domaines z 8 lipca 1841 r. na nie zachowane w tej teczce wezwanie prefekta departamentu Rodanu z 6 lipca do udzielenia informacji o liczbie egzemplarzy czasopism podlegających stempelowi prasowemu.

Trzeci z aktów jest brudnopisem i nosi tytuł „Journaux publiés à Lyon au 6. juillet 1841”. Jest to najprawdopodobniej wstępny projekt odpowiedzi na wezwanie ministerialne.

Wreszcie czwarty z zachowanych dokumentów jest brulionem odpowiedzi wysłanej do Paryża z datą 17 lipca 1841 r. (dokument II, s. 90). Nosi on nagłówek „Tableau des journaux publiés dans le Département du Rhône”. Nie ma na nim podpisu prefekta. Pismo to jest jednostronnie zapisaną kartą podniszczzonego papieru o wymiarach 32,5 × 20,7 cm.

¹² J. P. Aguet, *Le tirage des quotidiens de Paris sous la Monarchie de Juillet*, „Schweizerische Zeitschrift für Geschichte”, X, [Zürich] 1960, nr 2, s. 216—226; Ch. Ledré, *La presse à l'assaut*, s. 244.

W górnej części karty, do miejsca, gdzie umieszczono datę, zapis wykonano atramentem, w dolnej zaś części, być może wypełnionej nieco później, uzupełniony on został ołówkiem.

Tabela zawiera osiem rubryk odpowiadających poszczególnym pytaniom ankiety ministerialnej. Kolejno noszą one tytuły: 1. Liczba wydawanych dzienników; 2. Tytuły dzienników; 3. Miejsce wydawania; 4. Ile razy w tygodniu ukazują się?; 5. Cena abonamentu; 6. Liczba abonentów; 7. Dzienniki wyznaczone do zamieszczania ogłoszeń sądowych; 8. Uwagi. Umieszczenie w rubryce 6 tabeli tytułu „liczba abonentów” może budzić wątpliwości, czy podane liczby pokrywają się (a raczej są bliskie, choć nieco niższe) z rzeczywistymi nakładami. Wątpliwości te winno chyba rozwiązać pismo Dyrekcji Domen z 8 lipca 1841 r. (dokument I), na wstępie którego wyraźnie stwierdzono, że podane liczby dotyczą nakładów (*tirage*) i odpowiadają średniej liczbie egzemplarzy poddanych opłacie prasowej (stempel prasowy w latach czterdziestych XIX w. we Francji zależnie od formatu czasopisma kosztował od 2 lub 3 do 6 centymów od jednego egzemplarza). Jeśli idzie o dzienniki polityczno-informacyjne, liczby te zostały powtórzone w nie zmienionej postaci w tabeli (dokument II) będącej odpowiedzią prefektury do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

Rubryka siódma omawianej tabeli — „*Journaux désignés pour l'insertion des annonces judiciaires*” — nie została wypełniona, być może z tego względu, iż periodyki tego rodzaju już w tytule zaznaczały swe przeznaczenie. W rubryce piątej nie podano, że idzie o cenę prenumeraty rocznej wymienionych czasopism.

Tabela wymienia 14 czasopism ukazujących się wówczas w Lyonie i jedno wydawane w Villefranche. Z nieznanых powodów pominięto w niej wykazane w odpowiedzi dyrekcji Domen z 8 lipca pismo satyryczne i teatralne „*Le Lutin, courrier des théâtres et des salons*” (*in 4°*) — Lyon 1841—1842 oraz zdaje się efemeryczną („*La Gazette des propriétaires*”, a „*L'Écho de la fabrique*” nosi w tabeli zmieniony w tym czasie tytuł „*L'Écho des ouvriers*”. W kilku wypadkach — „*Le Lyonnais*”, „*Le Journal du commerce*” i „*Le Fanal*”, „*Artiste en province*” — występują różnice pomiędzy średnioroczną liczbą egzemplarzy objętych opłatą stemplową podaną w „*Réponse*” a wykazaną w „*Tableau*” liczbą abonentów.

Czasopisma, których tytuły umieszczono w tabeli, dzielą się na kilka grup, tak pod względem ich funkcji, jak i częstotliwości wydawania. Wy różnić można dzienniki polityczne publikujące przede wszystkim wiadomości bieżące i komentarze do nich, tygodniki lub nawet miesięczniki literacko-artystyczne, wreszcie czasopisma przeznaczone do publicznego ogłaszania zawiadomień sądowych, drukowane przeważnie raz w tygod-

niu. Niektóre z periodyków podanych w wykazie z lipca 1841 r. umieścić należy na pograniczu tych trzech głównych grup.

Dzienniki polityczne to: zachowawczy „Le Courrier de Lyon, journal politique, industriel et littéraire” (*in folio*), wydawany od 1 stycznia 1832 r. aż po wiek XX; reprezentujący opinię władz, zachowawczy „Le Rhône” (*in folio*), ukazujący się w latach 1841—1848; legitymistyczny „Le Réparateur” (*in folio*), wychodzący od sierpnia 1833 do 29 marca 1844 r.; wreszcie „Le Censeur” (*in folio*) — główny wówczas organ opozycji prorepublikańskiej, drukowany od końca 1834 po rok 1849. Do pism polityczno-społecznych zaliczyć należy utopijno-socjalistyczny tygodnik „Le Travail, organe de la rénovation social, liberté, égalité, fraternité” (*in 4°*), wydawany na Croix-Rousse od 1 czerwca 1841 r., przez krótki zresztą okres czasu. Po części przynajmniej polityczny charakter musiał mieć wydawany przez Cherpina tygodnik „Revue maçonnique” (*in 8°*), który ukazywał się od roku 1838 po 1852. Natomiast „L'Écho des ouvriers, journal des intérêts de la fabrique et des chefs d'ateliers”, publikowany (*in 4°*) na Croix-Rousse od lipca 1840 do września 1841 r., zajmował się raczej problemami produkcji. We wrześniu 1841 r. nastąpiła jego fuzja z „Le Lyonnais”.

Tygodnik „L'Artiste en province, journal des théâtres, de la littérature et des beaux-arts” (*in folio*, 1841—1842) oraz wydawany (*in 8°*) od 1835 r. aż po wiek XX miesięcznik „La Revue du Lyonnais” zaliczyć należy do czasopism literacko-artystycznych. Efemeryczny „La Semaine, chronique lyonnaise et journal d'annonces” (*in folio*) w ciągu swego krótkiego żywota poza ogłoszeniami zdążył opublikować tylko kilka kronik teatralnych. Kilkakrotnie zmieniający podtytuł „Journal du commerce de la Ville de Lyon et du département du Rhône, littérature, beaux-arts, moeurs, spectacles, annonces judiciaires, affiches, avis divers” (*in folio*) wypełniał bardziej wielostronne zadania, co znalazło odbicie w jego przydługim tytule. Czasopismo to, ukazujące się dwa lub trzy razy w tygodniu, wychodziło od 10 grudnia 1823 r. do 1844 r.

Do grupy trzeciej zaliczyć trzeba pisma publikujące na swych łamach ogłoszenia i informacje prawno-sądowe. Przede wszystkim należał do niej „Le Moniteur judiciaire de l'arrondissement de Lyon” (*in 4°*). Wydawano go od 1837 r. w miejsce ukazującego się od 1826 r. „Le Journal des annonces judiciaires du ressort du tribunal civil”. Podobnym, choć skromniejszym organem był ukazujący się w Villefranche „Le Journal d'annonces judiciaires”. Pismem specjalizującym się w ogłoszeniach był wydawany od 1836 r. „Fanal du commerce. Industriel et littéraire, annonces et avis divers, paraissant le vendredi de chaque semaine” (*in folio*)¹³.

¹³ S. Charléty, *Bibliographie critique*, t. 2, s. 208—210, 146 i inne.

Ceny rocznej prenumeraty dzienników wydawanych w Lyonie ważyły się od 48 do 64 franków. Nie odbiegały one specjalnie od cen abonowania wielkich dzienników paryskich, z których najtańsze kosztowały wówczas w stolicy rocznie 40 fr. (wydawana przez Emila de Girardin od lipca 1836 r. „La Presse”), a najdroższe 80 fr. („Le Constitutionnel”)¹⁴. Wysokie ceny prenumeraty były jedną z przyczyn małego zbytu, a więc i niskich nakładów ówczesnych dzienników. Trzeba pamiętać, że na przełomie lat trzydziestych i czterdziestych XIX w. robotnik w Lyonie nie zarabiał rocznie więcej niż do 1000 fr., a koszty skromnego utrzymania jednej osoby przez rok sięgały ponad 500 fr. Według innych danych minimalne koszty rocznego utrzymania rodziny robotniczej w niewielkim mieście miały wynosić średnio 860 fr.¹⁵ W tych warunkach większość mieszkańców Lyonu, niezależnie od poziomu wykształcenia i zainteresowań, nie mogła pozwolić sobie na prenumeratę dziennika.

„Le Courrier de Lyon”, najpoczytniejszy z czterech dzienników lyońskich wychodzących w 1841 r., rozchodził się w liczbie 1120 egzemplarzy. „Le Censeur” przedstawiono do stempla prasowego 760 egzemplarzy, „Le Réparateur” 437, a „Le Rhône” 416. W sumie rozsyłano podówczas w Lyonie jednorazowo 2733 egzemplarze miejscowych dzienników polityczno-informacyjnych, do których ewentualnie, ale tylko raz w tygodniu, doliczyć jeszcze można było 500 egzemplarzy utopijno-socjalistycznego tygodnika „Le Travail”. Jak na przeszło dwustutysięczny ośrodek handlu i przemysłu, z licznym mieszczaństwem i zawodową inteligencją, ze środowiskiem akademickim, nie było to zbyt wiele. Oczywiście, czytano w Lyonie również prasę stołeczną — paryską. Można przypuszczać, że codziennie docierało tam nie mniej egzemplarzy dzienników z Paryża, niż wypuszczały miejscowe drukarnie. W kwietniu 1841 r. „Le Siècle’a”, przy nakładzie jednego numeru 40 800 egzemplarzy (średni nakład dzienny dla całego 1841 r. był nieco niższy), wysyłało poza Paryż i departament Sekwany (w tym również pewien procent poza granice Francji) 22 100 sztuk. Następna na liście pod względem wysokości nakładów „La Presse” bita była w tym czasie w liczbie 12 400 egzemplarzy, czego aż 8500 wysyłało poza stolicę. Podobne dane dla „Journal des Débats” wynoszą 11 166 i 5900, dla „Le Constitutionnel” 5803 i 3350, dla „Journal de Commerce” 5733 i 3000, dla „Le National” 5367 i 3595 oraz dla „Gazette de France” 5167 i 4220¹⁶. Według innych danych średnia roczna codziennej wysyłki czasopism paryskich pocztą dla czytelników prowincjonalnych wynosiła w 1841 r. 69 109, przy śred-

¹⁴ Ch. Ledré, *op. cit.*, s. 257, 252.

¹⁵ Zob. C. Aboucaya, *op. cit.*, s. 15; P. Gaxotte, *Histoire des Français*, t. 2, Paris 1964, s. 441.

¹⁶ Ch. Ledré, *op. cit.*, s. 245.

nich nakładach dziennych wszystkich dzienników i czasopism podlegających obowiązkowi opłacania stempla prasowego 142 411 egzemplarzy¹⁷.

Pożyteczne będzie porównanie danych dotyczących wysokości nakładów prasy lyońskiej z podobnymi danymi prasy polskiej, a ściślej rzecz biorąc dla prasy warszawskiej czasów doby autonomicznej Królestwa Polskiego i powstania listopadowego. Otóż w maju 1819 r. „Gazeta Codzienna Narodowa i Obca” ukazywała się w nakładzie 1600 egzemplarzy, a około 1820 r. „Tygodnik Polski i Zagraniczny” miał 800 prenumeratorów (nakład był zapewne niewiele większy), z kolei „Orzeł Biały” liczył nieco ponad 300. W 1830 r. przed wybuchem powstania maksymalny nakład warszawskiej gazety ogólnoinformacyjnej mógł dochodzić do 1450 (lub 2000) egzemplarzy. „Gazeta Warszawska” bita była w liczbie od 800 do 1200 sztuk, „Gazeta Korespondenta” 600—800 sztuk, rządowy „Monitor Warszawski” miał w pierwszym kwartale 1828 r. nakład w wysokości 324 egzemplarzy i 131 prenumeratorów, ale „Kurier Warszawski” w 1830 r. mógł dochodzić do 2000 nakładu. Łączny jednorazowy nakład całej prasy ogólnoinformacyjnej wzrósł w Królestwie od około 1400 egzemplarzy do 6300 w 1830 r.

W czasie powstania listopadowego przy ogólnym ożywieniu życia politycznego pojawiły się w Warszawie nowe dzienniki. Na ogół wzrosły też nakłady. Przyuszczalny średni nakład w 1831 r. wynosił: „Nowa Polska” — około 1500 egzemplarzy, „Gazeta Polska” — 1000, „Mercury” — 800, „Dziennik Gwardii Honorowej” — 500¹⁸. W 1831 r. łączny jednorazowy nakład prasy politycznej i ogólnoinformacyjnej w Warszawie z pewnością znacznie przekroczył wysokość osiągniętą w roku poprzednim, przed nocą listopadową. Jak wynika z powyższych zestawień, nakłady dzienników politycznych i ogólnoinformacyjnych lyońskich w 1841 były przeszło dwukrotnie niższe niż prasy warszawskiej w przededniu powstania listopadowego. Jeśli nawet podwoić dane dotyczące nakładów prasy lyońskiej, doliczając dzienniki paryskie prenumerowane przez lyończyków i odliczyć pewną ilość egzemplarzy gazet warszawskich na prenumeratorów prowincjonalnych, to i tak okaże się, że czytelnictwo prasy polityczno-informacyjnej w Lyonie nie było wyższe niż w Warszawie w 1830 r., nie mówiąc już o roku 1831.

Interesujące okaże się również zestawienie danych dotyczących wysokości nakładów lyońskich tygodników społeczno-politycznych — „Le

¹⁷ J. P. Aguet, *Le tirage des quotidiens de Paris*, s. 237—238.

¹⁸ A. Słomkowska, „Obrachowanie kosztów na wydawanie gazety dla ludu i wojska” z roku 1831, „Kwartalnik Prasoznawczy”, Warszawa 1958, z. 3(7), s. 77—78; J. Łojek, *Studia nad prasą i opinią publiczną w Królestwie Polskim (1815—1830)*, Warszawa 1966, s. 138—141; W. Zajewski, *Walki wewnętrzne ugrupowań politycznych w powstaniu listopadowym 1830—1831*, Gdańsk 1967, s. 77.

Travail" (500 egzemplarzy) i „Revue maçonnique" (300 egzemplarzy) — z prasą Wielkiej Emigracji. Należy porównywać czasopisma tego gatunku, ponieważ na wychodźstwie nie wydawano pism codziennych, ale przede wszystkim tygodniki, dekady, dwutygodniki, miesięczniki itp. o profilu organów społeczno-politycznych.

Wychodźstwo polistopadowe liczyło w 1841 r. około siedmiu tysięcy emigrantów, z tego prawie pięć i pół tysiąca znajdowało się we Francji. W ciągu trzydziestu lat jego działalności (1831—1862) wydawano kilkadziesiąt czasopism politycznych. Większość z nich miała krótki żywot, ale niektóre ukazywały się przez kilka, a nawet kilkanaście lat. Nakłady wielu z nich były niskie, dla większości tych organów brak zresztą danych. Przykładowo: wydawany w Paryżu przez Józefa Alfonsa Potrykowskiego, zbliżonego do umiarkowanie-demokratycznego Zjednoczenia Emigracji Polskiej, „Korespondent Emigracji Polskiej" (1838—1839) miał maksymalną liczbę prenumeratorów i innych odbiorców około 60 (największa liczba rozesłanych egzemplarzy wynosiła 70, zapewne też nakład nie był dużo wyższy¹⁹. Ale bardziej popularne czasopisma emigracyjne miały nakłady nie mniejsze od lyońskich tygodników. „Pielgrzym Polski" (pierwsza część) miał zdobyć aż 508 abonentów; „Demokrata Polski", główny organ „polemiczny" Towarzystwa Demokratycznego Polskiego, wydawany od czerwca 1837 r., już miesiąc później miał blisko 200 prenumeratorów, choć nakład był z pewnością nieco większy, a w najlepszych latach dochodził co najmniej do 500 egzemplarzy. Wydawany przez Wiktora Heltmana i Jana Nepomucena Janowskiego periodyk zawierający historyczne teksty źródłowe, „Przegląd Dziejów Polskich", liczył do 320 prenumeratorów i bity był, przynajmniej niektóre jego części, w liczbie 500 sztuk²⁰. Jak więc widać, nakłady prasy lyońskiej nie mogą imponować również w porównaniu z produkcją piśmienniczą emigracji polskiej.

Ale departament Rodanu nie należał w połowie XIX w., tak zresztą jak i obecnie, do departamentów „typowych", nie stanowił przeciętnej, cichej i spokojnej prowincji francuskiej. Jego życie polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturalne było i jest zdominowane przez wielkie miasto

¹⁹ Muzeum Narodowe w Krakowie, Zbiory Czartoryskich, rkps nr 5345: Akta dotyczące się pisma publicznego emigracyjnego, pod tytułem „Korespondent Emigracji Polskiej", wydawanego przez Józefa Alfonsa de [!] Dragomir Potrykowskiego w Paryżu 1838[—1839], s. 3—13.

²⁰ W. L. Langrod, *Les journaux de l'émigration polonaise en France (1831—1848)*, [cz. II:] *Les premières journaux polonais à Paris et en province (1832—1833)*, „La Pologne Politique, Économique, Littéraire et Artistique", R. 8, Paryż 1927, nr 6, s. 218; S. Kalemka, *Prasa Towarzystwa Demokratycznego Polskiego. Zarys dziejów wydawniczych 1832—1863*, „Roczniki Biblioteczne", t. 7, Wrocław 1963 (1964), z. 1—2, s. 117, 136—137.

Lyon. Toteż struktura, charakter i nakłady wydawanej tam prasy odbiegały od sytuacji w „typowym” departamencie. Dlatego dla porównania zamieszczono w drugiej części tej publikacji trzeci dokument, odzwierciedlający stan prasy w 1841 r. w położonym na południowym wschodzie Francji blisko delty Rodanu departamencie Vaucluse, o wiele bliższym swą strukturą społeczną, gospodarczą i kulturalną „typowemu” departamentowi. Dokument ten jest brulionem analogicznym do lyońskiej tabeli (dokument III, s. 91), przygotowanym przez prefekta departamentu Vaucluse dla Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Paryżu. Brulion ten znajduje się w Archives Départementales de Vaucluse w Awinionie, dział T („Librairie. Imprimerie. Colportage. Sciences. Indemnités littéraires”⁵, „Circulaires. Notes. Brevets. Journaux. Contraventions. Déclarations. Dépôts. etc. 1833—1844”).

Tabela zawiera następujące rubryki: miejsce publikowania dzienników, z rozbiciem na okręgi (powiaty) i gminy; tytuły dzienników i wydawnictw ogłoszeniowych; częstotliwość ich ukazywania się; cena rocznej prenumeraty z rozbiciem na miasto wydawania i wysyłkę poza jego granice; liczba abonentów; wskazanie dzienników lub wydawnictw publicystycznych wyznaczonych przez Cour Royal do zamieszczania ogłoszeń sądowych; uwagi. Wynika z niej, że w departamencie Vaucluse na siedem czasopism dwa dopiero zaczęły wychodzić, pięć natomiast w całości lub w części zajmowało się publikacją ogłoszeń sądowych. Wychodziły one raz lub dwa razy tygodniowo, a liczba ich abonentów, zapewne niewiele mniejsza od rzeczywistego nakładu najważniejszych z tych czasopism, wahała się od 420 do 470.

Informacje te potwierdzają uprzednio zamieszczone wnioski, sformułowane przy okazji analizy porównawczej wysokości nakładów prasy lyońskiej.

DOKUMENTY

I

DYREKCJA DOMEN W LYONIE O NAKŁADACH PRASY LYOŃSKIEJ W 1841 ROKU
 [Archives Départementales du Rhône. Lyon. M⁴ 259. „Police. Affaires diverses
 1838-45”].

Direction des Domaines

Lyon, le 8 Juillet 1841.

Réponse à la lettre du 6
 Juillet 1841. 4e Division.
 N° 3477

Monsieur Le Préfet,

J'ai l'honneur de Vous annoncer en réponse à Votre demande du 6 de ce mois, que d'après le terme moyen des feuilles timbrées, les exemplaires de chaque tirage sont savoir:

pour „Le Courrier de Lyon” de	1120
pour „Le Réparateur” de	437
pour „Le Censeur” de	760
pour „Le Moniteur judiciaire” de	349
pour „Le Rhône” de	416
pour „Le Journal du commerce” et „Le Fanal du commerce” de	195
pour „Le Lyonnais” de	134
pour „L'Artiste en province” de	438
pour „Le Lutin” de	200
pour „Le Travail” de	500
pour „L'Écho de la fabrique” de	108

„La Gazette des propriétaires” a fait timbrer une seul fois (17 mai 1841) 600 demi-feuilles; et quant à „La Revue maçonnique”, „La Revue Lyonnaise” et „La Semaine” il n'a rien été présenté au timbrage.

Agréé, Monsieur Le Préfet, l'hommage de mon respectueux dévouement

[podpis nieczytelny]

II

WYKAZ CZASOPISM DÉPARTEMENTU RÔDANU W 1841 ROKU

[Archives Départementales du Rhône, Lyon. M⁴ 259, „Police. Affaires diverses. 1838—[18]45”; Brulion]

Département du Rhône

Tableau des journaux publiés dans le Département du Rhône

Nombre des journaux publiés	Titres des journaux	Lieu de leur publication	Combien de fois par semaine paraissent-ils?	Prix d'abonnement	Nombre d'abonnés	Journaux désignés pour l'insertion des annonces judiciaires	Observations
1	2	3	4	5	6	7	8
15	„Courrier”	Lyon	quotidien	50 [francs]	1120		avec cautionnem [ent]
	„Censeur”	”	6 fois p.[ar] sem.[aine]	64 [francs]	760		”
	„Réparateur”	”	cie	60 [francs]	437		”
	„Moniteur judiciaire”	”	3 fois par sem.[aine]	24 [francs]	349		”
	„Rhône”	”	6 fois p[a]r sem.[aine]	48 [francs]	416		”
	„Journal du commerce”	cie	2 fois	30 f.[rancs]			sans cautionne [ment]
	„Fanal du commerce”	”	une fois	en som.[me]	325		”
	„Le Lyonnais”	”	une fois	8 f.[rancs]	500		”
	„L'Artiste en province”	”	une fois	20 f.[rancs]	220		”
	„Revue du Lyonnais”	”	mensuelle	12 [francs]	550		”
					Fait à Lyon, le 17 Juillet 1841 Le Préfet du Rhône		
	„Revue maçonnique”	”	une fois		300		”
	„Le Travail”	”	une fois	12 [francs]	500		”
	„L'Écho des ouvriers”	”	deux fois	6 f.[rancs]	108		”
	„La Semaine, j[our]nal d'annonce”	”	une fois	8 f.[rancs]	mor né		”
„Journal d'annonce[s] judiciaires”	Villefranche	une fois	12 f.[rancs]	20		”	

III

WYKAZ CZASOPISM DEPARTAMENTU VAUCLUSE

[Archives Départementales des Vaucluse. Avignon, T. „Librairie. Imprimerie. Colportage. Sciences. Indemnités littéraires” 5, „Circulaires. Notes. Brevets. Journaux. Contraventions. Déclarations. Dépôts, etc. 1833—1844”; Brulion prawd. z pol. lipca 1841 r.]

Département de Vaucluse -- Presse périodique

Lieux de publication des journaux		Titre des journaux et feuilles d'annonces	Combien de fois ils paraissent par semaine	Prix de l'abonnement annuel		Nombre de leurs abonnés	Indication des journaux ou feuilles designés par la Cour Royale pour l'insertion des annonces judiciaires	Observations
Arrondissement [ent]	Commune			pour la ville	pour le dehors			
Apt	Apt	„Le Mercure Aptésien”	1	5 fr[ancs]	8 fr[ancs]	450	„Le Mercure Aptésien”	Ce j[ournal] n'étant encore qu'à ses 1 ^{ers} n[umer]os, le nombre d'abonnés n'a pas être précisé
	id	„La Revue Aptésienne”	1	5 [francs]	8 [francs]	—	—	
Avignon	Avignon	„L'Écho de Vaucluse”	2	20 [francs]	24 [francs]	470	„L'Écho de Vaucluse”	Ce j[ournal] n'est encore qu'à ses 1 ^{ers} n[umer]os
	id	„L'Indicateur d'Avignon	2	20 [francs]	24 [francs]	420	—	
Carpentras	Carpentras	„L'Écho du Ventoux”	1	8 [francs]	10 [francs]	—	„L'Écho du Ventoux”	
Orange	Orange	„Journal des avis et affiches judiciaires de la ville et l'arrond [issement]t”	2	10 [francs]	—	50	„Journal des avis et affiches”	
	id	„Journal des avis, annonces et affiches judiciaires de la ville et de l'arrondissement d'Orange”	2	aucun	aucun	aucun	—	